

JAHON TARIXI SVILIZATSIYASIGA SHUMERLARNING QO'SHGAN HISSASI

Davidova Gulnoza Mirzakarimovna

Farg'ona ICHSHUI kasb-hunar maktabi Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola bugungi kungacha tarixiy madaniyatshunoslar va antropologlar uchun sir bo'lib qolayotgan eng qadimiy madaniyat - Shumer madaniyatining mohiyatini ochib beradi. Ushbu madaniyatning saqlanib qolgan bir nechta yodgorliklari nafaqat sivilizatsiyaning yuqori darajada rivojlanishini, balki zamonaviy antropologik muammolarni yaxshiroq tushunishga imkon beradigan ushbu qadriyatlarni o'rganishni dolzarblashtiradigan idrokini ham namoyish etadi.*

Kalit so'zlar: *Shumerlar, Shumer madaniyati, qora boshli, qadriyatlar, yozuv, sivilizatsiya.*

KIRISH

Shumerlar (o'z nomi: shum. sag-gig-ga — “qora boshli”) — shumer tilida so'zlashgan Janubiy Mesopotamiyaning (hozirgi Iroq davlati) qadimgi aholisi. Sivilizatsiyaning paydo bo'lishi, yozuvning paydo bo'lishi, Qadimgi Mesopotamiyaning birinchi shaharlari va davlatlari an'anaviy ravishda ular bilan bog'liq.

Shumer shimoliy Akkad mintaqasiga juda o'xshaydi, uning aholisi ularga "tarbiyali qirollar mamlakati" degan ma'noni anglatsada, garchi shumerlarning o'zlari o'z yerlarini "yer" yoki "qora boshli odamlar mamlakati" deb atashadi[1].

Shumerlar insoniyat bugungi kungacha foydalanadigan eng muhim texnologiyalar va innovatsiyalarni ixtiro qilishgan. Ulardan eng muhimi vaqtni hisoblash edi, shumerlar kunni 12 soatga, bir soatni 60 daqiqaga va bir daqiqani 60 soniyaga bo'lishdi. Shumerlar boshqa yangiliklar qatorida maktablar, hukumat qurilishi, monumental arxitektura va irrigatsiya, shuningdek, “Buyuk To'fon” haqidagi hikoyaning va boshqa “Injil” hikoyalarining eng qadimgi versiyasini qurishda kashshof bo'lishdi.

Tahlil va natijalar. Mesopotamiyada amoriylar paydo bo'lganidan va almamitlar bosqinidan so'ng, shumerlar mavjud bo'lishni to'xtatdilar va ularni faqat qadimgi yozuvchilar, shu jumladan Bibliyadagi Ibtido kitobini yozgan ulamolar bilishgan. Shumerlar 19-asrning o'rtalariga qadar odamlarga deyarli noma'lum edi[2]. Shumerlar qayerdan kelganini hech kim bilmas edi, lekin Miloddan avvalgi 2900 yilga kelib, ular janubiy Mesopotamiyada mustahkam o'rnashdi. Ushbu hududning tarixini 6 davrga bo'lish mumkin:

Miloddan avvalgi 5000-4100 yillar Ubayd davri

Miloddan avvalgi 4100-2900 yillar Uruk davri

Miloddan avvalgi 2900-2334 yillar Ilk sulola davri

Miloddan avvalgi 2334-2218 yillar Akkad davri

Miloddan avvalgi 2219-2047 yillar Gutievskiy davri

Miloddan avvalgi - 2047-1750 yillar Ur 3-sulolasi hukmronligi davri (Shumer Uyg'onish davri)

Ubayd davrida yashagan xalqlarning kelib chiqishi, madaniyati ham noma'lum, biroq ular o'zlaridan keyin sirli osori-atiqalarni qoldirib, birinchi aholi punktlariga asos solgan, ular shaharlarga aylanib, shahar-davlatlarga aylanib, butun Uruk davrida gullab-yashnagan. Ilk sulola davrida qirollarning ko'tarilishi, siyosiy tizim va byurokратиyaning o'rnatilishi, shahar-davlatlar o'rtasida dengizga chiqish huquqi uchun mojarolar yuzaga kelgan[3]. Shumer shaharlari vaqti-vaqti bilan bir qirol hukmronligi ostida birlashdi, bunga Kish shahrining qirolu En-Mebaragesi misol qilib keltirgan, u Miloddan avvalgi 2700 yilda birinchi hujjatlashtirilgan urushda shumerlarni Elam davlatiga qarshi boshqargan. Shumerlar g'alaba qozonishdi va Elamni talon-taroj qilishdi.

Shumer shaharlarida istilolardan oldin va keyin savdo-sotiq rivoj topgan. Shaharlarning nisbiy barqarorligi madaniy o'sishga, innovatsiyalarga va ixtirolarga yordam berdi. Tarixchi Samuel Noa Krammer o'zining "Tarix Shumerdan boshlanadi" kitobida shumerlarning dunyoni hayratda qoldirgan 39 ta kashfiyotini aytib o'tdi.

Zamonaviy arxeologik qazishmalar Uruk Mesopotamiyadagi eng qadimgi shahar ekanligini aniqladi. Biroq, shumerlarning o'zlari eng qadimiy shahar Eridu ekanligiga ishonishgan, uni donolik va suv xudosi - Enki boshqargan, u shaharni suvdan ko'targan va yerda qirollik hokimiyati va tartibi tushunchasini o'rnatgan. Eridu shahrining barpo etilishi Oltin asrga kirdi; xuddi Adan bog'i xudolarning uyi va shahar hukumatini boshqaradigan qoidalar ("meh" deb ham ataladi) yozilgan joy bo'lgani kabi.

Din odamlarning ijtimoiy hayotining markazi bo'lib, ijtimoiy va davlat tuzilmalarining rivojlanishini belgilab berdi. Shumerlar xudolar tartibsizlikdan tartib yaratgan, inson taqdiri esa xudolar bilan muvozanatda yashash, tartibsizlikning yana paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, deb hisoblagan.

Shumer yodgorliklaridan qadimgi Shumerning siyosiy va ijtimoiy hayoti, uning iqtisodiyoti va davlat tuzilishi, dehqonchilik, chorvachilik, dengizchilik, kemasozlik (Shumer shaharlarining aksariyati Furot qirg'og'ida joylashgan), duradgorlik kulolchilik, temirchilik va to'quvchilik haqida ma'lumotlar olingan[4]. Ko'proq miloddan avvalgi 4-ming yillikda shumerlar sug'orish kanallari tarmog'ini yaratdilar. Tosh yo'q bo'lganda ular o'roq, qozon, tovoq, loydan ko'za yasashni o'rgandilar. Ularning yerlarida daraxt yo'q edi - ular loy bilan birlashtirilgan qamishlardan chorva mollari uchun kulbalar va qo'ralar qurishni boshladilar.

Artefaktlarning qadimiyligi, bepoyonligi va rivojlanishi insoniyat madaniyati genezisini turlicha talqin qilish imkonini beradi. Insoniyat haligacha kimning merosidan foydalanayotganini bilmaydi, uning madaniyati manbalari qayerda ekanligini ham bilmaydi. Shifrlangan lavhalar shumerlar yozuvni birinchi bo'lib yaratganligini ko'rsatadi; ular sonli yozuvlar va matematik formulalarning birinchi yaratuvchilari; birinchi bo'lib astronomik kuzatishlar olib borganlar; Er yuzidagi birinchi retseptlar shumer shifokorlari tomonidan tuzilgan. Ushbu ekskursiyalardan

shumerlarning tarixi qanchalik hayajonli va maftunkor ekanligini, ular qanday ajoyib madaniyat yaratganligini va ularning yutuqlari ularning o'rnini bosgan sivilizatsiyalarning fikrlari va ishlarida qanchalik saqlanib qolganligini tushunish mumkin. 40 asrdan so'ng mashaqqatli mehnat, fidoyilik tufayli Shumer qayta kashf qilindi va shumerlarning yutuqlari yuksak e'tirof etildi va "chuqur izlanishlar va qizg'in ilmiy munozaralar mavzusiga aylandi".

Arxitektura va san'at yodgorliklari o'zining ulug'vorligi va ajoyib ijrosi bilan hayratga solidi odamdi. Shumerlar inson aqli asarlarini abadiylashtirgan vayronaga aylangan loy lavhalar qadimgi dunyo shoirlari, olimlari, hukmdorlari va ilohiyotshunoslari uchun ilhom manbai bo'ldi. O'rta er dengizi havzasida, qadimgi Sharq xalqlari va yunon madaniyatlarining o'zaro ta'sir zonasida shakllangan sivilizatsiyaning diniy, ijtimoiy, huquqiy, estetik va adabiy tushunchalari uzoq o'tmishga borib taqalishi ayon bo'ldi.

Xulosa. Zamonaviy sharqshunoslarning fikriga ko'ra, butun Bobil madaniyatining ajdodlari shumerlardir. Ularning madaniy yutuqlari katta va shubhasizdir:

Shumerlar insoniyat tarixida birinchi bo'lib yaratdilar quyidagilarni yaratdilar:

- ✓ qonunlar kodekslari, ya'ni Hammurapi qonunlari;
- ✓ she'rlar - "Oltin asr" haqida;
- ✓ kutubxona katalogi;
- ✓ savdo munosabatlari asoslari;
- ✓ tibbiy kitoblar, retseptlar to'plami;
- ✓ fermer taqvimi;
- ✓ turli maktablar uchun darsliklar;
- ✓ samoviy jismlarning harakati haqidagi ma'lumotlar;
- ✓ irrigatsiya inshootlarini qurish asoslari;
- ✓ arxitektura inshootlarini qurish asoslari;
- ✓ baliq zahirasini yaratish g'oyasini yozgan kabilardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Belitskiy M. Zabitiy mir shumerov. M., 1980.
2. Zabolotska Yu. Istoriya blijnego Vostoka /ot pervix poseleniy do persid skogo zavoyevaniya/.M., 1989.
3. Klima Y. Obshestvo i kultura Drevnego Dvurechya. Praga, 1967.
4. Bertman, S. Handbook to Life in Ancient Mesopotamia. Oxford University Press, 2005.
5. Hamidullo o'g'li, T. H. (2023). RAQAMLI TEXNOLOGIYALARI DAVRIDA CHATGPT VA HOZIRGI KUNDAGI O'RNI. Scientific Impulse, 2(16), 320-325.
6. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.

7. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(5), 990-993.
8. Hamidullo o'g'li, T. H., & Kamolovich, B. E. (2023). IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI. *Scientific Impulse*, 1(7), 648-653.
9. Hamidullo o'g'li, T. H. (2023). SHAXSIY KOMPYUTER BILAN O'ZARO ALOQADA BO'LGAN IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLARNING ISH JOYI VA O'RNI. *Scientific Impulse*, 1(11), 394-398.
10. Kamolovich, B. E., & Hamidullo o'g'li, T. H. (2023). SOHADA MICROSOFT OFFICE WORD 2003 VA 2021 DASTURLARI QO'LLANILISHI VA AFZALLIKLARI. *Scientific Impulse*, 1(11), 376-382.
11. Xolboboyevich, X. J. (2023). TYPES AND PROPERTIES OF WOOD USED IN CARPENTRY. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 10(12).
12. Xolboboyevich, X. J. (2023). "TEXNOLOGIK TA'LIM PRAKTIKUMI" DARSLARIDA TALABALARNING KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI. *Наука и технологии*, 1(2).
13. Xolboboyevich, X. J. (2023). O'QUVCHILARNI DARSDAN TASHQARI VAQTLARIDA KASB HUNARGA YO'NALTIRISH. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(7), 1019-1025.
14. Hayitov, J. (2023). TALABALARDA KREATIVLIK SIFATLARINING RIVOJLANGANLIK DARAJASINI TASHXISLOVCHI METODLAR. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(1 Part 2), 147-153.
15. Hayitov, J. (2022). TALABALARDA KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHGA OID XORIJ TAJRIBASI. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(13), 1463-1470.
16. Xolboboyevich, X. J. (2022). Using Innovation and Technology to Accelerate Progress in Education. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(10), 113-116.
17. Hayitov, J. (2022). TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARIDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISHNING BA'ZI JIHATLARI. *Физико-технологического образование*, (3).
18. Hayitov, J. (2022). BO'LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARINI KREATIVLIGINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI. *Физико-технологического образование*, (3).
19. Xolboboyevich, H. J. (2022). Future Technology Creativity of Teachers Some Aspects of Development. *Eurasian Journal of Engineering and Technology*, 4, 55-58.
20. KHOLBOBOYEVICH, H. J. (2022, February). SCIENTIFIC AND THEORETICAL FUNDAMENTALS OF DEVELOPING THE CREATIVE QUALITIES OF TEACHERS OF FUTURE TECHNOLOGY. In *Next Scientists Conferences* (pp. 71-75).

21. Hamidullo o'g'li, T. N. (2023). TA'LIM TIZIMIGA MICROSOFT OFFICE 2003 VA 2020 DASTURLARINI QO'LLANILISHI VA IMKONIYATLARI. *Scientific Impulse*, 2(13), 353-357.

22. Хўжаназаров, Ў. Э., Рўзимова, Х. К., Есимбетов, Р. М., Алламурастов, Б. Д., Бобокелдиева, Л. А., Наралиева, Н. М., & Халқузиева, М. А. (2022). Қашқадарё ҳавзасининг тоғолди яйловлари мониторинги ва экологик оптималлаштириш. *Образование*, 8(9), 10.

23. Хужаназаров, У. Э., Рузимова, Х. К., Есимбетов, Р. М., Алламурастов, Б. Д., Бобокелдиева, Л. А., Наралиева, Н. М., & Халқузиева, М. А. (2022). ашқадарё ҳдвзасининг тоғолди яйловлари мониторинги ва экологик оптималлаштириш. *Образование*, 8(9), 10.

24. Есимбетов, Р., & Матрасулов, Г. (2022). РЕПРОДУКТИВНАЯ ДИНАМИКА БОЛЬШОЙ ПЕСЧАНКИ (*RHOMBOMYS OPIMUS L.*) В НУКУССКИХ ПЕСКАХ ПУСТЫНИ КЫЗЫЛКУМ. In *НАУКА И ПРОСВЕЩЕНИЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ* (pp. 14-16).

25. Yesimbetov, R. M., Asenov, G. A., Allamuratov, B. D., & Matrasulov, G. J. (2020). Long-term Dynamics of the Midday Gerbil (*Meriones meridianus* Pall) Population in the Portion of the Kyzylkum Desert in the Nukus Area. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(3), 6213-6216.

26. Есимбетов, Р. М., & Асенов, Г. КАТТА ҚУМ СИЧҚОНИ (*XENOPSYLLA NIRTIPES*) БУРГАСИНИНГ МОНИТОРИНГ КУЗАТИШ ФЕНОЛОГИЯСИ. МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН КАРАКАЛПАКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ БЕРДАХА ФАКУЛЬТЕТ БИОЛОГИИ, 31.

27. Есимбетов, Р. М., & Асенов, Г. ҚИЗИЛҚУМНИНГ НУКУС ҚУМИ ХУДУДИДА ТУШКИ ҚУМСИЧҚОНИ (*MERIONES MERIDIANUS*) НИНГ ТАРҚАЛИШИ ВА СОН ДИНАМИКАСИ. МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН КАРАКАЛПАКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ БЕРДАХА ФАКУЛЬТЕТ БИОЛОГИИ, 29.

28. Hamidullo o'g'li, T. N. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. *JAWS VA NVDA DASTURLARI*. *Scientific Impulse*, 1(2), 535-537.